

Aret KARADEMİR

Dr. Öğr. Üyesi
ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Ankara, TR
METU, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Ankara, TR
akaradem@metu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1099-7089

Foucault ve Ulusalçılık Öz

Michel Foucault'nun iktidar analizi ile Benedict Anderson, Ernest Gellner ve Eric Hobsbawm gibi isimlerden oluşan ulusalcılık çalışmalarının modernist okulu, ilk bakışta fark edilenden daha fazla ortak noktaya sahiptir. Hem Foucault hem de modernist okul modern iktidarın üretken bir yapıya sahip olduğunu savunur. Foucault için iktidar, insan doğasını, cinselliği, bilgiyi, bireyselliği ve gerçekliği baskılayan değil; onları üreten bir yapıya sahiptir. Benzer bir şekilde, modernist okul için ulus, ulusal dil ve ulusal kültür, ulus-devletin yapı taşlarına değil; onun ürünlerine tekabül eder. Ne var ki hem modernist okul hem de Foucault'cu analiz sorunludur. Bunun nedeni, modernist okulun ulus inşasını cinselliği; Foucault'nun ise disipline edilmiş cinsel özne kurgusunu ulusu hesaba katmadan analiz etmeye çalışmasıdır. Bu yazının amacı, ulus inşası ile cinsel özne kurgusunun birbirinden bağımsız analiz edilemeyeceğini ve Foucault'cu iktidar analizi ile modernist okulun ulus incelemesinin ötekinin işbirliği olmadan eksik kalmaya mahkûm olduğunu göstermektir.

Anahtar Kelimeler

Foucault, Ulusalçılık, Cinsellik, İktidar, Modernite.

Foucault and Nationalism

Abstract

Michel Foucault and the modernist school in the literature of nationalism have more in common than it looks at first sight. They both argue that modern power is productive. For Foucault, modern power produces the so-called human nature, as well as sexuality, knowledge, individuality, and truth. Similarly, for the modernist school, nation, national language, and national culture are the products of modern power, namely the nation state. However, neither the Foucauldian analysis of power nor that of the modernist school is sufficient in analyzing the functioning of power. The reason is that the modernist school gives an account of the construction of nation without taking sexuality into account; and Foucault analyzes the construction of disciplined sexual subjects without taking nation into account. The aim of this paper is to show how and why neither the Foucauldian account of the functioning of modern power, nor that of the modernist school is sufficient in analyzing power, as well as to argue that the Foucauldian account and the modernist school may complement one another.

Keywords

Foucault, Nationalism, Sexuality, Power, Modernity.

Giriş

Michel Foucault'nun iktidar analizi ile Benedict Anderson, Ernest Gellner ve Eric Hobsbawm gibi isimlerden oluşan ulusalçılık çalışmalarının modernist okulu, ilk bakışta fark edilenden daha fazla ortak noktaya sahiptir. Hem Foucault hem de modernist okul modern iktidarın üretken bir yapıya sahip olduğunu savunur. Foucault'cu kelimelerle söyleyecek olursak; modern iktidar “hayır diyen yasa” ile özdeşleştirilemez (Foucault 1980: 120).¹ İktidarın tek fonksiyonu “yasal olan ile yasal olmayı” veya “kabul edilebilir olan ile yasak olanı” birbirinden ayırmak ve yasal olmayan ile yasak olanı baskı altında tutmak değildir (1978: 83). Kısacası, modern iktidar sadece “yasa, tabu ve sansür mekanizmaları” ile “reddetme, dışlama, inkâr etme, önünü kesme, saklama veya maskeleyen mekanizmaları” incelenerek analiz edilemez (1978: 83-84). Bunun nedeni, aşağıda daha detaylı göreceğimiz gibi, iktidarın üretken bir yapıya sahip olmasıdır. Foucault'ya göre modern iktidar özne, bilgi, bilgi objesi, disipline edilmiş bireyler ve sağlıklı, gürbüz ve üretken nüfuslar (populations) üretir; bu üretimin en önemli odak noktalarından biri ise cinselliklerdir. Benzer bir şekilde, modernist okul için iktidar—özellikle modern ulus-devletler—sadece yasa, yasaklama veya yasaklayıcı baskı üzerinden analiz edilemez. Modern devletler üretkendir: ulus, ulusal özne, ulusal dil, ortak yaşam tarzı ve ulusal kültür üretirler. Ayrıca, yazının ilerleyen bölümlerinde daha detaylı göreceğimiz gibi, hem Foucault hem de modernist okul için modern iktidarın ürettikleri, iktidara veya dominant kültüre uygun addedilen bireyler ve yaşam tarzlarıyla sınırlı değildir. Örneğin, Foucault'ya göre modern iktidar, sadece toplumsal cinsiyet normlarına uyan heteroseksüel bireyleri değil; marjinalleştirilmiş bireyleri ve toplumsal olguları da üretir: modern iktidar eşcinselliği ve eşcinsel bireyleri üretir. Benzer bir şekilde, modernist okul için modern iktidar, sadece ulus-devlet normlarına uyan toplumsal çoğunluğu değil; içerisinde buldukları ulus-devletin normlarını reddeden etnik veya ulusal azınlıkları da üretir. Son olarak, hem Foucault hem de modernist okul özne, kültür ve ulus üretimi sürecinin temelini moderniteyi koyar. Aşağıda daha detaylı göreceğimiz gibi, moderniteyle “sanayileşme,” “demokratikleşme” ve “ulusal kimlik algısı” üzerinden tanımlayabileceğimiz toplumlar bütünü anlaşılır (Riggs 1998: 271).

Foucault ve modernist okulun paylaştığı bir diğer ortak nokta ise, ikisinin de modern iktidarı eksik bir şekilde analiz ettikleri ve bahsi geçen eksikliğin giderilmesi için birbirlerine ihtiyaç duydukları gerçeğidir. Detaya incek olursak; modernist okul modern iktidarın ulus, ulusal özne veya ulusal kültür üretimi sürecini incelerken cinselliği ve toplumsal cinsiyet normlarını hesaba katmaz; modern ulus-devletlerin ne tür cinsiyet ve cinsellik politikaları aracılığıyla ulusal özne ürettiklerini sorgulamaz. Foucault ise modern iktidarın ürünlerini ulus-üretimi sürecini sorunsallaştırmadan analiz eder; bahsettiği iktidar mekanizmalarının ulus-devlet mekanizmaları olduğunu unutmaz. Bu yazının amacı, Foucault'cu iktidar analizi ve modernist okulun birbiriyle işbirliği yapmadan neden ve nasıl eksik kalacağını göstermektir. Yazının bir sonraki bölümünde modernist okul incelenecek ve modernist okulun cinsellik ve toplumsal cinsiyet incelemesi yapmadan ulus-üretimi sürecinin hesabını verirken neden ve nasıl eksik kalacağı, diğerleri gibi bir ulus-devlet olduğu sıkça gözden kaçan Amerika Birleşik

¹ Bu yazıdaki tüm alıntılar İngilizceden Türkçeye yazar tarafından tercüme edilmiştir.

Devletleri örneği üzerinden gösterilecektir. Yazının son bölümünde ise Foucault'nun iktidar analizi, modern iktidarın cinsellik ve toplumsal cinsiyet üretimi üzerinden betimlenecek; Foucault'cu analizin modernist okuldakine benzer bir ulus analizi olmadan eksik kalacağı iddia edilecektir. Kısacası, bu yazıda, ulusal özne üretimi ile cinsel özne üretiminin kesişen noktalarını sorgulamayan modern iktidar analizlerinin eksik ve sorunlu kalmaya mahkûm oldukları savunulacaktır.

Modernist Okul ve Ulusalçılık

Modernist okulu modernist yapan; ulus, ulusalçılık ve ulusal kimlik kavramlarının ne doğal, ne de yüzlerce yıllık tarihe sahip olgulara gönderme yapan kavramlar olduklarını savunmasıdır. Modernist okula göre ulus, ulusalçılık ve ulusal kimlik modernitenin ürünüdür. Anderson'ın kelimeleriyle söyleyecek olursak; “ulus, ulusallık ve ulusalçılık toplumsal kurgulardır” (Anderson 1991: 4). Yalnız bahsi geçen kurgular, son birkaç yüzyılın ürünüdür. Bu kurgular modern iktidara—özellikle ulus-devletlere—önsel değildir. Aksine, ulus-devletlerin 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başındaki doğuşu, ulus denen varlıkların, ulusallık algısının ve ulusalçılığın ortaya çıkmasının müsebbibidir. Hobsbawm'un deyişiyle, “uluslar devletleri ve ulusalçılığı doğurmaz, tam tersi olur”; yani ulus-devletler ulusları ve ulusalçılığı üretir (Hobsbawm 1992: 10). Bu üretimde sanayileşmenin ve demokratikleşmenin payı büyüktür.

Detaya inecek olursak; modernist okula göre ulus-devletler “ulusalçılık prensibi”ne uygun inşa edilen toplumlara tekabül eder. Bahsi geçen prensibe göre devletin siyasi ve bölgesel sınırları, ulusun “hayali” sınırlarıyla örtüşmelidir. Ayrıca, ulus, devlet içerisindeki tek egemen güç olmalı; devletin sahibi olarak algılanmalıdır. Devlet ise ulusun ayırt edici özelliklerini ve kültürel mirasını yansıtmalıdır. Son olarak, ulusun mensupları, özellikle savaş benzeri ulusal tehlike arz eden durumlarda, bağlılıklarını ve sadakatlerini diğer mensubiyetlerini unutmak pahasına sadece ulusu temsil ettiği düşünülen siyasi otoriteye, yani devlete sunmalıdır (Anderson 1991: 7; Gellner 1983: 1; Hobsbawm 1992: 9-10). Ne var ki ulusalçılık prensibi, sanayileşme çağında üretilen toplumsal bir kurgudan başka bir şey değildir. 18. yüzyılda başlayan sanayileşme çağı, seri üretime izin veren yüksek teknolojisi sayesinde, sürekli ekonomik gelişmeye, büyümeye ve zenginlik ile üretimdeki sınırsız artış idealine tapınılan bir çağdır. Bu çağda ekonomik gelişme ve zenginlik artışının önündeki her engel kaldırılmalıdır. Bahsi geçen engeller, sosyal ve bölgesel devinimsizlik olarak sınıflandırılabilir. Daha detaylı söyleyecek olursak; sürekli ekonomik gelişme ve zenginlik artışı çağında sosyal devinime, yani bireylerin sosyal sınıflarının içerisine gömülmemelerine ihtiyaç vardır. Sosyal sınıf hiyerarşisinin yıkılması, sınıflar arası geçişin mümkün olması ve her mesleki uğraşın her sınıftan bireye ulaşılabilir olması gerekmektedir. Ancak bu sayede seri üretim, ekonomik gelişme ve zenginlik artışı için elzem olan işbölümü ve işbölümü hücrelerini işgal edenlerin ekonomik ihtiyaç doğrultusunda yerlerini diğer işçilere bırakmaları söz konusu olabilir. Kısacası, sanayileşme çağında her birey bir iş kolunda ve işbirliğinin herhangi bir hücreinde çalışma hakkına sahip olmalı; içerisine doğulan sosyal sınıfa bağımlı olma ve toplumsal hiyerarşideki devinimsizlik olguları yok edilmelidir. Başka bir deyişle, sürekli ekonomik gelişme ve zenginlik artışı için bir tür eşitlik ve demokrasi algısı olmazsa

olmazdır. Bahsi geçen eşitlik ve demokratikleşmenin sanayileşmeye bir başka faydası ise, bu çağda ortaya çıkan sanayici sınıfının, demokratik yönetim olmadan—yani toplumu yönetenlerin halka karşı sorumlu olmalarını sağlayacak hukukun üstünlüğü ve yasa önünde eşitlik ilkeleri olmadan—sermayelerini ve üretim araçlarını yöneticilerin keyfi uygulamalarına karşı koruyup, sınai gelişime katkı sağlayamayacak olmalarıyla ilgilidir. Sosyal devinimde olduğu gibi, sanayileşmenin bölgesel devinime de ihtiyacı vardır; çünkü sanayileşme, ancak ve ancak gelişen ekonomiye katkı sağlayacak bir işçiler ordusu ve bu ordunun mensuplarının ekonomik ihtiyaç doğrultusunda sanayileşmiş bölgelere göç etmedeki istekliliği ve yeteneği sayesinde ayakta kalabilir (Gellner 1983: 22-26, 33-34).

Sanayileşme çağı ve beraberinde gelen sosyal ve bölgesel devinim ile demokratikleşme süreci, bireylerin eğitilmiş ve sadık vatandaşlar olarak üretilmelerini; Etienne Balibar'ın kelimeleriyle söyleyecek olursak, onların “*homo nationalis*” olarak yetiştirilmelerini zorunlu kılmıştır (Balibar 1991). Bunun çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle, sosyal sınıf hiyerarşilerinin yıkıldığı ve bahsi geçen hiyerarşileri yöneten otoritelerin güç kaybına uğradığı bir çağda—yani bireylerin bağlılıklarını ve sadakatlerini sorgusuz sualsiz kabul edilen, kutsallaştırılmış ve doğal veya olması gereken olarak algılanan otoritelere ve hiyerarşilere otomatik olarak sunmadıkları bir çağda—devlet, istediği otoriteye bağlanma özgürlüğüne sahip bireyleri, sadakatini ve bağlılığını gönüllüce kendisine sunacak güvenilir vatandaşlar olarak yetiştirmelidir. Ayrıca, sadakatine talip olunan bireyler, demokratikleşme sayesinde toplumun yönetiminde söz sahibi olabilecek ve büyüyen ekonomiyle birlikte vergi mükellefi ve işçi konumuna yerleşecek vatandaşlardır. Kısacası, devlet sosyal sınıfının, dininin, mezhebinin veya ırkının değil; mensubu olduğu “vatan”ın refahı için oy hakkını kullanan, vergi mesuliyetini namusu sayan, çalışma ahlakı ve yeteneğine sahip, vatansever ve sadık vatandaşlar yetiştirmek zorundadır. Dahası, bireyler sanayileşme çağının ve bölgesel devinimin gereksinimlerine uygun yetiştirilmeli; sadece doğup büyüdükleri değil, aynı zamanda da ekonomik ihtiyaç doğrultusunda göç ettikleri sanayileşmiş bölgelerde karşılaşacakları insanlarla aynı dili konuşup, işçi ordusuna katılmalarını mümkün kılacak temel eğitime sahip olmalıydılar. Kısacası, sanayileşme çağında bireyler eğitilmiş, aynı dili konuşup yazabilen, iş ahlakına ve vatan veya ulus bilincine sahip, aynı siyasi otoriteye bağlılığını ve sadakatini sunan, devletin sınırları içerisinde göç ettikleri her bölgede aynı dil ve kültürle karşılaşım entegrasyon sorunu yaşamayacak vatandaşlar olarak yetiştirilmelidir (Gellner 1983: 26-34, 55-64; Hobsbawm 1992: 80-85; Riggs 1998: 275).

Sanayileşme çağında, bireylerin *homo nationalis* olarak yetiştirilmeleri, ekonomik gelişme ve zenginlik artışı için ne kadar gerekli ise; devletin merkezileşmesi de o kadar hayati olmuştur. Devlet, ancak merkezileşerek ekonomik gelişme ve zenginlik artışı için elzem olan sosyal, ekonomik, teknik ve kültürel altyapıyı inşa etmesini mümkün kılacak yönetsel bütünlüğe ve bürokratik verimliliğe ulaşmıştır. Merkezileşmenin en önemli faydalarından biri, devletin sanayileşme çağının olmazsa olmazı zorunlu ve standart eğitimi tek elden tüm vatandaşlara verebilmesidir. Kısacası, devlet, sanayileşme öncesinin aksine, bireylerin hayatının her alanına öğretmenleri, bürokratları, memurları ve uzmanları aracılığıyla müdahale etmeye başlamıştır (Gellner 1983: 63; Hobsbawm 1992: 80-82). Merkezileşmiş devlet bireyleri *homo nationalis*

olarak yetiştirmek için, onlara ulusal birlik, beraberlik ve aitlik hissi empoze etmiştir. Bunu da standart ve ortak bir dilde eğitimi zorunlu kılarak yapmıştır. Standart ve ortak bir dilde eğitim, sadece ulusal birlik, bütünlük ve aitlik hissi için değil; aynı zamanda da sanayileşen ekonomiye eğitilmiş iş gücü sağlayabilmek ve bölgesel devinim çağında farklı şehirlerden sanayileşen bölgelere göç eden ama farklı lehçeleri konuşan bireylerin iletişimini mümkün kılmak için gerekli olmuştur. Ulusal birlik, beraberlik ve aitlik hissine sahip bireylerin yetiştirilmesini sağlayan yöntemlerden bir diğeri ise, merkezileşmiş devletin ortak bir kültür yaratması ve bireyleri bu kültüre/kültürde yetiştirmesidir. Merkezileşmiş devlet bunu, aynı otoriteye ve eğitim programına bağlı okulları, zorunlu askerlik hizmeti, ortak bir tarihi geçmiş kurgusu, ortak ulusal bayramlar ve kutlamalar, ortak ulusal kahramanlar, ortak bir geçmişe işaret eden ve ortak dilde ifade edilen mahalle ve sokak isimleri, ortak ulusal mimari ve kutsal bölgeler; kısacası ortak mitler, semboller ve pratikler yaratarak yapmıştır (Gellner 1983: 37-39; Hobsbawm 1992: 91-94; Norman 2006: 46-47; Smith 1986: 136-149, 180-201).

Ne var ki ortak mitler, semboller ve pratikler ile ortak/ulusal dil ve ulusal/dini kutsallar yoktan var edilmemiş; toplumsal çoğunluğu oluşturan etnik grup veya grupların yaşam tarzından, gündelik pratiklerinden, konuştukları lehçeden ve inanışlarından türetilmiştir. Bu da sanayileşmeyle birlikte bireylerin hayatının her alanına müdahale etmekte beis görmeyen devletin ve onun ürettiği “ortak” ulusal kültürün toplum içerisindeki “dominant etnisitenin kültürü”nü yansıtmaya başlaması anlamına gelmektedir (Hastings 1997: 177). Özellikle eğitim kurumlarının dominant etnisitenin dilini zorunlu kılması ve sanayileşen ekonominin bahsi geçen dili dolaylı olarak vatandaşlara empoze etmesi, etnik azınlıkların dilinin ve yaşam tarzlarının kamusal alandan yavaş yavaş silinmesine yol açmıştır. Ayrıca, kitlesel medya çağında, etnik azınlıklar dominant kültürün özel/kamusal olmayan yaşam alanlarına girmesinin önüne geçemez hale gelmiştir (Hobsbawm 1992: 141-142). Dahası, hem kamusal hem de özel yaşam alanlarında, dominant kültür Michael Billig’in “banal milliyetçilik” adını verdiği yollarla da günbegün yeniden üretilmiştir—özellikle ulusal sembollere ve kahramanlara gönderme yapan madeni ve kâğıt paralar, bayraklar, popülist politikacıların siyasi söylemleri ve popüler kültür aracılığıyla (Billig 1995: 6-8, 41, 93-127). Kısacası, sanayileşme çağında etnik azınlıklar kendi kültürlerini dominant kültüre çevirmelerini, kendi lehçelerini resmi dil yapmalarını ve kendi yaşam tarzlarını ortak kültür olarak inşa etmelerini mümkün kılacak ulus-devlet araçlarına sahip olmadıkları takdirde, etno-kültürel yaşam tarzlarının, içerisinde buldukları ulus-devlet çatısı altında yok olacağını düşünmeye başlamışlardır. Bu da özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında, birçok etnik azınlık grubunun *ulusallaşmasına* yol açmış; bahsi geçen grupları, devlet sahibi olması gereken ve yüzyıllarca geriye dayanan kadim bir geleneğin taşıyıcısı olduklarına inanan, etnisitesini ve kültürünü siyasileştiren, ulus-devlet inşası veya demokratik özerklik peşinde koşan *ulusal azınlıklara* dönüştürmüştür (Gellner 1983: 66; Hastings 1997: 30; Hobsbawm 1992: 97).

Sonuç olarak, modernist okula göre ulus-devletler modernitenin; ulusal kültür, ulusal dil, ulusallık hissi, ulusal azınlıklar ve ulusal özne de ulus-devletlerin, yani modern iktidarın ürünüdür. Ancak, modernist okulun ulusal özne üretimiyle ilgili açıklamaları yetersizdir; çünkü modernist okul ulusal özne üretimi sürecini analiz ederken cinselliği ve toplumsal cinsellik normlarını hesaba katmamış, ulusal özne

üretimini cinsel özne üretimi üzerinden de yapıldığını göz ardı etmiştir. Kısacası, modernist okulun ulus kavramı cinsiyetsizdir. Ne var ki ulus, ulusal kültür ve ulusal özne, modernleşen ve merkezileşen devletin cinsellik ve toplumsal cinsiyet politikaları ile heteroseksüel özne üretimi süreçlerinden bağımsız düşünülemez. Bir örnek vermek gerekirse; Amerika Birleşik Devletleri’nde ulus inşası, büyük oranda devletin—özellikle 1960’lara kadar—göçü kontrol etmesiyle ve ulusun etnik veya etno-kültürel yapısını bozacağını düşündüğü Çinlilerin, Japonların ve Doğu ve Güney Avrupalıların ülkeye göçünü zorlaştırmasıyla gerçekleştirilmiştir (Zolberg 2006: 166-198, 243-270). Ancak, göç kontrolüyle devlet, ulusu sadece belirli bir etno-kültürel ideale göre inşa etmeye çalışmamış; onu belirli bir cinsel ideale göre de oluşturmayı amaçlamıştır. Daha detaylı söyleyecek olursak; Amerikan ulusu, “Amerikan vatandaşı olmanın anlamı”nı belirleyen ve bürokratik devletin en temel faaliyet alanlarını oluşturan göç, ordu ve sosyal devlet harcamaları gibi alanlardan eşcinselliğin ve eşcinsellerin dışlanmasıyla inşa edilmiştir (Canaday 2009: 3). Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında, eşcinsellik, Avrupa’dan ülkeye sızma tehlikesi olan ve Amerikan ulusunun biyolojik ve kültürel reproduksiyonunu tehdit eden bir “sapkınlık” olarak algılanmış; eşcinsellerin ülkeye girişi engellenmiştir. (2009: 20-54). 20. yüzyılın ikinci yarısında ise, eşcinsellerin “psikopatik kişilik bozukluğu”ndan mustarip olduğu bahane edilmiş; onların Amerikan ulusunu oluşturan öğeler arasına giremeyeceği 1990’lara kadar savunulmuştur (2009: 214-254).

Benzer bir şekilde, 20. yüzyılın ilk yarısında, ordu içinde eşcinsel faaliyette bulunanlar askeri mahkemelerce yargılanmış; 20. yüzyılın ikinci yarısında ise, 1993 yılına kadar ordu—psikiyatri gibi kurumların da yardımıyla—eşcinselliği Amerikan ulusunun en önemli kurumundan silmek için eşcinsel faaliyetleri ve hatta “eğilimler”i keşfedecek teknikler geliştirmeye çalışmıştır (2009: 54-90, 174-213). Son olarak, eşcinsellik sosyal devlet mekanizmalarınca da Amerikan ulusundan dışlanmıştır. Örneğin, Büyük Buhran zamanında işsizlik nedeniyle evini ve ailesini terk edip yollara düşen erkeklere yönelik kurulan Geçici Federal Program (*Federal Transient Program*, 1933-1935), eşcinselliği teşvik ettiği bahane edilerek sonlandırılmış; bahsi geçen program yerine kurulan İş Geliştirme Kurumu (*Work Progress Administration*) ise, vatandaşları Buhran’dan kurtarmak adına onlara iş bulmayı kendine görev edinmiş olsa da, bunu sadece evli ve (muhtemelen) heteroseksüel erkekler için yapmıştır (2009: 91-134). Ayrıca, 1944’teki Ordu Mensubu Düzenleme Kanunu (*Servicemen’s Readjustment Act*) ile Amerikan’ın en geniş kapsamlı sosyal devlet mekanizması oluşturulmuş; emektar askerlere ev ve iş kredisi, iş bulma, üniversite ve meslek eğitimi ile işsizlik yardımları yapılmış; ama bu yardımlardan faydalanmak için ordudan eşcinsel faaliyet veya “eğilim” nedeniyle atılmamış olmak ön koşul addedilmiştir (2009: 137-173). Sonuç olarak, Amerikan ulus-devleti göç, ordu ve sosyal devlet harcamalarından eşcinselliği dışlayarak bugünkü halini almış; Amerikan ulusu da ulusun biyolojik ve kültürel reproduksiyonunu tehdit ettiği düşünülen, *aile geçindiren erkek ve ona bağlı eş ile çocuklar* idealine zeval verecek eşcinselliğin, bir ulusu ulus yapan en temel alanlardan dışlanmasıyla inşa edilmiştir.

Ne var ki heteroseksüel ideallerle bezenmiş toplumsal cinsiyet normları ile ulus inşası arasındaki ilişki, sadece Amerika Birleşik Devletleri’yle sınırlı değildir. Birçok etno-kültürel grup, ulus inşa ederken veya uluslarını yeniden yapılandırırken

kadınlardan ve erkeklerden ulusal kültürün korunması adına toplumsal cinsiyet normlarına uymayı talep eder. Nira Yuval-Davis'in de işaret ettiği gibi, kadınlar genellikle ulusun "biyolojik ve kültürel üreticisi" olarak algılanır; onlardan ulusun gelecek nesillerine hayat vermeleri ve ulusun mensuplarını ulusal kültüre uygun yetiştirmeleri beklenir—özellikle de bahsi geçen ulus, üzerinde bulunduğu toprak parçasını başka bir ulus ile paylaşıyor, bu toprak parçasının hangi ulusun egemenliğinde olduğu uluslararası tartışmaya açılıyor ve iki ulus da o bölgede toplumsal çoğunluğu oluşturduğunu iddia edip, bölgenin kendi nevi şahsına münhasır yaşam tarzlarının/kültürlerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunuyorsa (Yuval-Davis 1997: 26-31, 39-60; 1989: 92-109). Bu gibi durumlarda, kadınların heteroseksüel ideallerle bezenmiş toplumsal/ulusal/kültürel cinsiyet normlarına uymaları, ya lezbiyenliğin baskılanması ya da kadınlara yönelik sosyal devlet harcamalarının sadece doğumu teşvik edici işlev ile sınırlandırılması, yani sosyal devlet harcamalarının *heteroseksüelleştirilmesi* aracılığıyla sağlanır (Yuval-Davis 1997: 29-31). Kadınların durumunda olduğu gibi, erkeklerden de ulus adına toplumsal cinsiyet normlarına uymaları beklenir. Bu beklentiye göre, erkekler "erkeksi" erdemlere sahip olmalı; uluslarını ve ulusun kadınları ile çocuklarını koruyacak "vatansever erkekliğe" sahip olmalıdırlar (Nagel 1998: 242-269). Bu bağlamda, "kadınsı" olmak, eşcinsel olmak veya koruyucu erkek idealine uymamak, vatansever olmamak ile aynı anlama gelmektedir. Sonuç olarak, ulus bilinci sahibi vatandaş olmak ile toplumsal cinsiyet normlarına uyan birey olmak arasında tarihsel olarak çok güçlü bir bağ vardır. Dolayısıyla, ulus-devletlerin ulusal özne kurgusu, cinsel özne kurgusunun hesabı verilmeden analiz edilemez.

Foucault ve Modern İktidar

Modernist okulun aksine, Foucault için modern iktidarın en önemli hedeflerinden ve uygulama alanlarından biri cinsellik ve cinsel özne üretimidir. Foucault'ya göre, her ne kadar iktidarı "dışlama, diskalifiye etme, sürgüne gönderme, reddetme, mahrum bırakma" işlevi olan ve "baskı mekanizmaları" aracılığıyla insan doğasını boyunduruk altına alıp, insanı kendisine ve isteklerine, arzularına, insani özelliklerine yabancılaştıran yasa ve yasak koyucu olarak tanımlama eğilimimiz olsa da; modern iktidar sadece "negatif kavramlar deposu ve baskı mekanizmaları" incelenerek analiz edilemez (Foucault 2005: 44; 1998: 282). Bunun nedeni, modern iktidarın "insan davranışlarını yönetme" amacı gütmesi; başka bir deyişle "yönetimsellik" (*governmentality*) işlevi görmesi, bunu da "pozitif" mekanizmalar ve uygulamalar aracılığıyla yapmasıdır (2008: 186). Foucault şöyle der: moderniteyle birlikte "dışlayan, sürgün eden, marjinalleştiren ve baskılayan iktidar teknolojilerinden; biçimlendiren, gözlemleyen, bilen ve kendini kendi etkileri üzerinden çoğaltan, temelde pozitif bir iktidara geçilmiştir" (2005: 48).

Daha detaylı söyleyecek olursak; Foucault'ya göre modernite ve onun sanayileşme, kentleşme, nüfusta ve nüfusun devinimindeki artış ile üretim ve zenginlikteki artış gibi etkilerinin çağında, tek işlevi yasa ve yasak koymak olan modernite öncesi iktidar yapıları çağın gereksinimi olan sağlıklı, eğitilmiş, disipline edilmiş, normalleştirilmiş, sürekli gözlem altında tutulan, çalışma ahlakı olan, yasalara

uymayı kendisi isteyen, özel mülkiyetin ve alın terinin kutsallığını benimsemiş bireyler ve nüfuslar üretme endişesine sahip olmadıklarından işlevlerini yitirmişlerdir. Böylece, modern iktidar bireyleri ve nüfusları modernitenin ve sanayileşmenin ihtiyaçları doğrultusunda, verimli ve rasyonel yöntemlerle yönetmesini sağlayacak mekanizmalar arayışına girmiştir. Yönetimsellik işlevi olan iktidar bunu iki ekseninde yapmıştır: nüfusu yöneten ve bunu güvenlik mekanizmaları aracılığıyla yapan biyo-iktidar ile bireyleri yöneten ve bunu disiplin mekanizmaları aracılığıyla yapan disiplinler iktidar kimliklerine bürünerek.

Biyo-iktidarın uygulama alanı nüfustur. Ancak, söz konusu nüfus, izole ve belirli yasalara uyması beklenen hukuki öznelerin toplamına değil; toplumsal, tarihsel, ekonomik ve çevresel faktörlere bağımlı, *üretim ve zenginlik artışının kaynağı olarak algılanan* canlı bir organizmaya tekabül eder. Dolayısıyla, biyo-iktidarın asli amacı, nüfusun “doğal” kudretini baskılamak veya yadsımak değil; “nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmek, zenginliğini arttırmak ve sağlığı ile uzun ömürlülüğünü sağlamaktır” (2007: 105). Modern iktidar bunu, nüfusun “gerçek” doğasını göz ardı ederek değil; onun doğum, ölüm ve suç oranlarının, kültürel özelliklerinin, yaşam beklentilerinin, doğurganlığının ve doğal yaşam alanı ile geleneklerinin bilgisine ulaşarak yapar. Ne var ki biyo-iktidarın tek işlevi, yönetimi altındaki nüfusun bilgisine ulaşmak değil; aynı zamanda da bu bilgi sayesinde onu etkili ve verimli bir şekilde yönetmek, bunu yaparken de üretimin ve zenginliğin kaynağı olan nüfusu modernitenin ve sanayileşmenin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden üretmek, onu güçlü ama kolay yönetilebilir bir forma sokmaktır. Biyo-iktidar bunu, nüfusa “bedensel hijyen, uzun yaşama sanatı, sağlıklı çocuklar doğurma ve onları mümkün mertebe hayatta tutma ile insan soyunu geliştirme” normlarını empoze ederek; nüfusun “doğum oranını” veya “şu veya bu bölgeye göç dalgasını” yönetecek ve yönlendirecek politikalar üreterek yapar (1978: 125; 2007: 105).

Disipliner iktidarın uygulama alanı ise bireydir. Foucault’nun kelimeleriyle söyleyecek olursak; uygulama alanı bireyin “bedeni, zamanı, günlük jestleri ve aktivitelerdir—ayrıca alışkanlıklarının yatağı olması bakımından ruhudur” (1977: 128). Disipliner iktidarın asli amacı, bireyleri egemenin yasa ve yasaklarına *boyun eğdirmek* değil; onları eğitmek, disipline etmek ve normalleştirmektir. Disipliner iktidar bunu sürekli gözlem, fişleme, bireylere norm ve alışkanlık empoze etme ve beden ile sağlık eğitimi mekanizmaları aracılığıyla yapar. Kısacası, disiplinler iktidarın amacı, bireylerin bireyselliğini yok etmek değil; onları “alışkanlıklara, kurallara ve emirlere” uyan “uysal özneler,” “fayda sağlanabilen, dönüştürülebilir ve geliştirilebilir bedenler” olarak üretmektir (1977: 128, 136). Bu da disiplinler iktidarın sadece yasa karşıtı eylemler üzerinde değil; aynı zamanda da normlara uymayan alışkanlıklar, karakter özellikleri, “tutkular, içgüdüler, anormallikler, zayıflıklar ve uyumsuzluklar üzerinde yargıda bulunması” anlamına gelmektedir (1977: 17). Disipliner iktidar disipline edici işlevini ve disiplinli bireyler üretme amacını hakıyla yerine getirebilmek için, üzerinde yargıda bulunacağı bireylerin ve onların karakteristik özelliklerinin bilgisine ihtiyaç duyar. Dolayısıyla, disiplinler iktidar bireyleri bilginin, gözlemin ve belirli normlara uyarak yapılan sınıflandırmaların objesi haline getirir; onları analiz edilebilir, sınıflandırılabilir, betimlenebilir ve vaka incelemesi adı altında çalışılabilir *bilgi objeleri* olarak kurgular. Bunu da bireyin *bireyselliğini*; başka bir deyişle, onun nevi şahsına münhasır geçmişini,

kişisel gelişimini ve arzularının, alışkanlıklarının veya eğilimlerinin norma uygunluğunu/uygunsuzluğunu kataloglaştırarak yapar. Kısacası, disiplinler iktidar bireyleri hem *bireyselleştirir* hem de *objeleştirir*. Bahsi geçen bireyselleştirme ve objeleştirmeye örnek olarak, 19. yüzyılda eşcinselliğin psikiyatri ve kriminoloji gibi bilimlerin de yardımıyla kendine has özellikleri olan bir bilgi objesi ve nevi şahsına münhasır arzulara, eğilimlere ve yaşam tarzına sahip, kendine özgü bir bireysellik/özelik formu olarak üretilmesi gösterilebilir. Foucault şöyle der:

Antik medeni ve kilise hukukuna göre sodomi, bir tür yasaklı eylemler kategorisine gönderme yapardı; failer de hukuka tabi tabadan daha fazlası değildi. 19. yüzyıl eşcinseli ise bir tür kişilik, bir tür geçmiş, bir tür vaka incelemesi, bir tür çocukluk, bir tür yaşam formu olarak ortaya çıktı (...). Sodomit, anlık cinsel aşırılığa kaçan iken; eşcinsel, nevi şahsına münhasır bir tür oldu (1978: 43).

Sonuç olarak, Foucault'ya göre modern iktidar pozitifdir; çünkü üretken bir yapıya sahiptir. İktidar sağlıklı ve gürbüz bir nüfus, uysal ve disiplinli bireyler ve bireyselleştirilip objeleştirilmiş arzular, eğilimler ve yaşam tarzları üretir. Ayrıca, iktidar bilgi üretir; modern iktidar bilgi objeleri, vaka incelemeleri, taksonomi ve bilgi alanları ortaya çıkarır. Foucault için cinselliğin modern iktidarın odak noktası haline gelmesi, tam da disiplinler iktidar ile biyo-iktidarın kesiştiği, pozitif ve üretken iktidarın bireyleri ve nüfusu yönetmek adına “yaşam”ı kontrol etmeye başladığı noktada gerçekleşmiştir. Başka bir deyişle, moderniteyle birlikte sağlıklı ve gürbüz bir nüfus üretme amacı güden biyo-iktidar ile güçlü ama uysal bedenler üretme amacı güden disiplinler iktidar için, cinselliğin belirli normlar gözetilerek kontrol altına alınması/yönetilmesi ve bu normlar çerçevesinde sağlıklı, normalleştirilmiş, uzun ömürlü, gürbüz, disipline edilmiş ve uysal cinsel yaşamlar veya bedenler üretilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Foucault'nun kelimeleriyle söyleyecek olursak;

Cinsellik, yaşamın bütün siyasi teknolojilerinin geliştiği iki eksenin birleşme noktasında yer alır. Bir yandan, cinsellik beden disiplinine bağlanır: bedensel güçlerden faydalanma, onları arttırma ve düzenleme [amacıyla] (...). Öte yandan, [cinselliğin kontrolü/yönetimi] nüfus düzenlemesine uygulanır (...). Cinsellik aynı anda hem bedeninin hem de insan türünün yaşamına giriş yolu oluşturmuştur (...). İşte bu nedenle, 19. yüzyılda cinsellik, bireylerin yaşamlarının en ufak ayrıntısına değin incelenmiş; davranışlarda ve düşlerde analiz edilmiş; en sıradan çılgınlıklarda bile ondan kuşkulunmuş; çocukluğun ilk yıllarına değin peşinden gidilmiş; bireyselliğin şifresi haline getirilmiş; bireyin hem anlaşılmasını hem de eğitilmesini olanaklı kılmıştır. Aynı zamanda, cinsellik siyasi operasyonların, iktisadi müdahalelerin (üremeyi özendirici ya da kısıtlayıcı davranışlar yoluyla) ve ahlak ile bireysel sorumluluk standartlarının yükseltilmesi amacını güden ideolojik kampanyaların odak noktası haline gelmiştir (1978: 145).

Foucault'ya göre modern iktidar, söz konusu cinsellik yönetiminin iki eksen arasında, bedeni disipline sokma amacı ile nüfusu düzenleme amacını çeşitli oranlarda bünyesinde barındıran bir dizi taktik geliştirmiştir: “*Kadın bedeninin histerikleştirilmesi*” (çünkü kadınlar gelecek nesillerin varlığından ve sağlığından sorumludur; dolayısıyla, bedensel ve ruhsal sağlıkları teminat altına alınmalıdır); “*Çocuk cinselliğinin pedagojikleştirilmesi*” (çünkü cinsellik ve özellikle masturbasyon, nüfusun temel direği olan çocukların bedensel gelişimine tehdit oluşturabilir); “*Üreme eyleminin toplumsallaştırılması*” (çünkü üreme eyleminin toplumsal ve siyasi

düzenlemeye tabi tutulmaması, kontrolsüz ve sağlıklı nüfus artışı veya azalışına yol açabilir); “*Sapkın hazların psikiyatikleştirilmesi*” (çünkü sapkın hazlar bireyleri sağlıklılaştıracağı gibi, gelecek nesillerin “kanı”nı da bozabilir) (1978: 104-105).

Kısacası, Foucault için—ve modernist okulun aksine—modern iktidar, cinsellik yönetimi ve bu yönetimin ürünü olan sağlıklı, normalleştirilmiş ve uysal cinsel özne kurgusu incelenmeden analiz edilemez. Ancak, modernist okulun, modern iktidarın ulusal özne kurgusunu, cinselliği göz ardı ederek analiz ettiği gibi; Foucault da iktidarın cinsel özne kurgusunu, ulusu göz ardı ederek analiz etmiştir. Yalnız bu, oldukça sorunlu bir analizdir; çünkü cinsel özne kurgusu ile ulusal özne kurgusu, modern iktidarın birbirinden bağımsız kurguları değildir. Örneğin, yukarıda gördüğümüz gibi, disiplinler iktidarın asli amacı, bireyleri egemenin (cinsel) yasa ve yasaklarına *boyun eğdirmek* değil; onları (belirli cinsellik ve toplumsal cinsiyet normlarıyla uyum içerisinde) eğitmek, disipline etmek ve normalleştirmektir. Foucault’ya göre modern iktidar, disiplin amacını özellikle okul, hapisane, fabrika, hastane ve ordu gibi kurumlarda uygulamaya soktuğu sürekli gözlem, fişleme, bireylere norm ve alışkanlık empoze etme ve beden ile sağlık eğitimi mekanizmaları aracılığıyla gerçekleştirir (1977). Ne var ki modernist okulun—ve özellikle bu okulun ulus anlayışı üzerinden ulus-devletlerin etnik ve ulusal azınlıkların kültürlerini yok etmekten geri duramayacağını, bu yüzden de azınlık haklarının adalet açısından elzem olduğunu savunan Will Kymlicka gibi liberal çokkültürcülerin—gösterdiği gibi, bahsi geçen kurumlar *ulusal* kurumlardır (Kymlicka 1995). Başka bir deyişle, bu kurumların dili, etnik çoğunluğun dilinden türetilmiş resmi dile tekabül etmektedir. Ayrıca, söz konusu kurumlar, tarihsel olarak, toplumu aynı dili konuşan ve aynı mit, sembol veya pratikler ağına/ağında yetiştirilmiş insanlar topluluğuna dönüştürme sürecinde büyük bir rol oynamışlardır. Okul, hapisane ve ordu gibi kurumlar doğrudan; serbest piyasa ekonomisinin kurumları ise dolaylı olarak resmi dili bireylere empoze etmişlerdir. Kısacası, Foucault’nun gönderme yaptığı cinsel özne, *ulusal-disipliner* kurumların ürettiği ve resmi dili konuşan ulusal özneye tekabül etmektedir.

Disipliner iktidarda olduğu gibi, biyo-iktidarın da ulusal bir yönü vardır. Örneğin, yine yukarıda gördüğümüz gibi, Foucault’ya göre biyo-iktidarın asli amacı, nüfusun “doğal” kudretini baskılamak veya yadsımak değil; onun yaşam koşullarını iyileştirmek, zenginliğini arttırmak ve sağlığı ile uzun ömürlülüğünü sağlamaktır. Ne var ki bu, özellikle çokuluslu ulus-devletler hesaba katıldığında, çoğu zaman doğru değildir. Bunun nedeni, modern ulus-devletlerin, genellikle (*ulus-suz*) nüfusun değil; *toplumsal çoğunluğu oluşturan egemen ulusun* yaşam koşullarını iyileştirmeyi, zenginliğini arttırmayı ve sağlığı ile uzun ömürlülüğünü sağlamayı amaç edinmiş olmasıdır. Çokulusluluk durumunda—özellikle devletin resmi sınırları dâhilindeki bazı bölgelerde yoğunlaşmış, söz konusu bölgelerde toplumsal çoğunluğu oluşturan etnik veya ulusal azınlıkların o bölgeler üzerinde demokratik özerklik benzeri siyasi hak taleplerinde bulunduğu veya söz konusu bölgenin sınırının öte tarafındaki devletin, azınlık grubuyla aynı etnisiteye sahip mensuplardan oluştuğu ve bölge halkının ötedeki devlet ile birleşme hayali kurduğu; ya da uluslararası sınırların tartışmalı olduğu ve bahsi geçen bölgenin hangi devletin toprağına katılması gerektiği ile ilgili tartışmanın demokratik yollarla sonlandırılma “tehlikesinin” olduğu, kısacası nüfus yoğunluğu oranının hayati önem arz ettiği, Nira Yuval-Davis’in “demografik yarış” olarak

adlandırdığı durumlarda—ulus-devletler toplumsal çoğunluk için sağlıklı, doğurgan ve zengin nüfus oluşturacak mekanizmaları devreye sokarken; etnik veya ulusal azınlıklar için söz konusu mekanizmaları kullanmaktan imtina ederler (Yuval-Davis 1989).

Bir örnek vermek gerekirse; her ne kadar 1946 yılında kurulan Bulgaristan Halk Cumhuriyeti, 1950’lerde ve 1960’ların ilk yıllarında kürtaj politikasını liberalleştirmiş olsa da; hem nüfus artışının istenilen düzeyde olmamasının sanayileşen ekonomiyi kötü etkileyeceği düşünüldüğünden, hem de özellikle Türkiye sınırında yoğunlaşan Türk azınlıkta etnik Bulgar çoğunluğa oranla daha fazla nüfus artışı gözlemlendiğinden, 1960’ların ikinci yarısında kürtaj-karşıtı—Foucault’nun biyo-politik olarak adlandıracağı—mekanizmaları devreye sokmuştur. (Brunnbauer & Taylor 2004: 299). Bu yıllarda çocuk ve aile yardımı arttırılmış, üçüncü çocuk için maddi ödüller verilmiş, tek çocuğu olan veya hiç çocuğu olmayan kadınlar için kürtaj zorlaştırılmış ve sadece üç veya daha fazla çocuğu olan kadınların kolayca kürtaj uygulamasına ulaşabilmeleri sağlanmıştır. Ancak, bahsi geçen uygulamalar sadece etnik Bulgar kadınlara yöneltilmiş, etnik Türk kadınları benzer politikalara maruz kalmamıştır (Vassilev 1999: 76). Sonuç olarak, Foucault’nun varsaydığının aksine, biyo-politik iktidarın uygulama alanı, çoğu zaman *ulus-suz nüfus* değil; toplumsal çoğunluğu oluşturan *egemen ulusun nüfusedir*.

Sonuç

Uluslar cinsiyetsiz varlıklar değildir; ulus inşası iktidarın cinsellik politikalarından bağımsız düşünülemez. Tarihsel olarak ulus, toplumu heteroseksüelleştirmek amacı güden, ulusun evlatlarının geleneksel kadınlık ve erkeklik normlarına uymalarını teşvik eden, ulusal kültürün geleneksel çekirdek aile aracılığıyla gelecek nesillere aktarılmasını mümkün kılan, toplumu belirli cinsel ve bedensel sağlık normlarına uygun üretmek için kurgulanmış ve egemen ulusal nüfusun etnik veya ulusal azınlıklara oranla daha fazla çoğalmasını teşvik edici politikalar üzerinden üretilmiştir. Başka bir deyişle, modern iktidarın ulus kurgusu, cinsel özne kurgusu hesaba katılmadan analiz edilemez. Kısacası, cinselliği hesaba katmayan modernist okulun ulus, ulusal kültür ve ulusal özne analizi eksiktir.

Ulus inşasının cinsellik politikaları hesaba katılmadan analiz edilemeyeceği gibi, cinsel özne üretimi de ulus inşası pratikleri hesaba katılmadan analiz edilemez. Cinsel özneler ulus-suz ve dilsiz değildir. Cinsel özne üretimi sürecinin en temel kurumları, ulus-devlet kurumlarıdır. Söz konusu kurumlar resmi dilde işlev görürler ve toplumu aynı dili konuşan ve aynı mitler, semboller veya pratikler ağına/ağında yetiştirme amacına hizmet ederler. Kısacası, bu kurumların tek amacı, topluma sağlıklı ve gürbüz kılmak değil; aynı zamanda da onu *ulusal nüfusa* dönüştürmektir. Sonuç olarak, ulusu hesaba katmayan Foucault’cu modern iktidar analizi eksiktir. Dolayısıyla, modernist okul ve Foucault’cu analiz tek başına eksik olan; ama birbirini *tamamlaması muhtemel* modern iktidar analizleri olarak görülmelidir.

KAYNAKÇA

- ANDERSON, Benedict (1991). *Imagined Communities* (Revised Edition), London: Verso.
- BALIBAR, Etienne (1991). “The Nation Form: History and Ideology”, *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, ed. E. Balibar & I. Wallerstein, ss. 86-106, London: Verso.
- BILLIG, Michael (1995). *Banal Nationalism*, London: SAGE Publications.
- BRUNNBAUER, Ulf & TAYLOR, Karin (2004). “Creating a ‘Socialist Way of Life’: Family and Reproduction Policies in Bulgaria, 1944 – 1989”, *Continuity and Change*, 19 (2), ss. 283-312.
- CANADAY, Margot (2009). *The Straight State: Sexuality and Citizenship in Twentieth-Century America*, Princeton: Princeton University Press.
- FOUCAULT, Michel (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, çev. A. Sheridan, London: Penguin Books.
- FOUCAULT, Michel (1978). *The History of Sexuality: The Will to Knowledge, Volume 1*, çev. R. Hurley, London: Penguin Books.
- FOUCAULT, Michel (1980). “Two Lectures”, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, ed. C. Gordon, ss. 78-108, New York: Harvester Wheatsheaf.
- FOUCAULT, Michel (1998). “The Ethics of the Concern for Self as a Practice of Freedom”, *Essential works of Foucault, 1954-1984: Ethics, Subjectivity and Truth, Volume 1*, ed. P. Rabinow, çev. R. Hurley, ss. 281-301, London: Penguin Books.
- FOUCAULT, Michel (2005). *Abnormal: Lectures at the Collège de France, 1974-1975*, ed. A. Davidson, çev. G. Burchell, New York: Picador.
- FOUCAULT, Michel (2007). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-1978*, ed. A. Davidson, çev. G. Burchell, New York: Palgrave Macmillan.
- FOUCAULT, Michel (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*, ed. A. Davidson, çev. G. Burchell, New York: Palgrave Macmillan.
- GELLNER, Ernest (1983). *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell.
- HASTINGS, Adrian (1997). *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge: Cambridge University Press.
- HOBSBAWM, Eric (1992). *Nations and Nationalism since 1780*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- KYMLICKA, Will (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, New York: Oxford University Press.
- NAGEL, Joane (1998). “Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations”, *Ethnic and Racial Studies*, 21 (2): 242-269.
- NORMAN, Wayne (2006). *Negotiating Nationalism: Nation-Building, Federalism, and Secession in the Multinational State*, New York: Oxford University Press.
- RIGGS, Fred (1998). “The Modernity of Ethnic Identity and Conflict”, *International Political Science Review*, 19 (3): 269-288.
- SMITH, Anthony (1986). *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Basil Blackwell.

VASSILEV, Dimiter (1999). "Bulgaria", *From Abortion to Contraception: A Resource to Public Policies and Reproductive Behavior in Central and Eastern Europe from 1917 to the Present*, ed. H. P. David, London: Greenwood Press.

YUVAL-DAVIS, Nira (1989). "National Reproduction and the 'Demographic Race' in Israel," *Woman-Nation-State*, ed. Nira Yuval-Davis & Floya Anthias, ss. 92-109, London: Macmillan.

YUVAL-DAVIS, Nira (1997). *Gender & Nation*, London: SAGE Publications.

ZOLBERG, Aristide (2006). *A Nation by Design: Immigration Policy in the Fashioning of America*, Cambridge: Harvard University Press.

